

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 80 (2020) 1, 89—102

Besedilo prejeto/Received:10/2019; sprejeto/Accepted:10/2019

UDK/UDC: 272-7(497.4)"16"

DOI: 10.34291/BV2020/01/Golec

Boris Golec

Prispevek k cerkvenoupravni sloveniki 17. stoletja

A Contribution to Church-Administrative Slovenica of the Seventeenth Century

Povzetek: Prispevek prinaša prvi pregled starejše cerkvenoupravne slovenike iz pred konca 17. stoletja, iz obdobja, ko so uradovna besedila v slovenščini nastajala le izjemoma. Pomembno obogatitev doslej evidentiranih slovenskih zapisov pomenita besedili o umestitvi dveh župnikov v sedemdesetih letih 17. stoletja. Odkriti sta bili v Škofijskem arhivu Passau v rokopisni knjigi Franca Jožefa Garzarollija, ki je med drugim opravljal funkcijo generalnega vikarja ljubljanske škofije. Ohranjeni besedili resda pričata o splošni praksi – dejanje umestitve duhovnika je v župnijah s slovenskim prebivalstvom vedno vsaj deloma potekalo v slovenščini –, vendar se takšni za enkratno uporabo nastali zapisi iz razumljivih razlogov niso ohranili. Umestitvi župnikov iz let 1677 in 1678 nista le najstarejši, ampak doslej tudi edini znani tovrstni besedili v slovenskem jeziku iz zgodnjega novega veka.

Ključne besede: cerkvena uprava, slovenski jezik, umestitev župnika, Franc Jožef Garzarolli, ljubljanska škofija

Abstract: The contribution provides an overview of the early church-administrative *slovenica*, which emerged before the seventeenth century, during the period when official texts were only exceptionally drawn up in the Slovenian language. An important addition to hitherto documented Slovenian records is two texts on the installation of two parish priests in the 1670s. The texts were discovered in the Diocesan Archives Passau, in a manuscript book by Franc Jožef Garzarolli, among others, Vicar General of the Ljubljana Diocese. Although the preserved texts testify to a well-established practice – the act of installing a priest in Slovenian-populated parishes always, at least in part, took place in the Slovenian language – records produced for a single occasion have, for understandable reasons, not been preserved. The installations of parish priests from 1677 and 1678 are not only the oldest but so far also the only known Slovenian texts from the Early Modern Period.

Key words: church administration, Slovenian language, installation of a parish priest, Franc Jožef Garzarolli, Diocese of Ljubljana

1. Uvod

Slovenščina je eden tistih evropskih jezikov, v katerih se je do 19. stoletja pisalo zelo malo, v uradnem in poslovnem življenju pa sploh le izjemoma. Povsem samostojnih dokumentov v slovenskem jeziku je do 18. stoletja samo peščica, za mnoge zvrsti slovenskih besedil so znani zgolj maloštevilni primerki, veliko večino obsegajo prisege, namenjene ustni rabi (Košir, 1992). Med njimi so daleč najštevilnejše sodne prisege, glavnino (okoli 250) odtehtajo prisežna besedila, nastala pri patrimonialnih sodiščih dveh cerkvenih zemljiških gospoств, briksenskega blejskega (Ribnikar 1976) in ljubljanskega škofijskega gospoства (Golec 2005).

Glede na vlogo, ki jo je v upravnem življenju katoliške Cerkve še globoko v 19. stoletje ohranjala latinščina, je razumljivo, da je slovenskih cerkvenoupravnih besedil iz zgodnjega novega veka komaj za pokušnjo. A tudi nemščina, italijanščina in madžarščina v tej sferi niso imele niti približno takšnega položaja kakor na svetnem področju, kjer so si druga za drugo utrle dominantno vlogo.

V prvem delu prispevka bo predstavljen pregled doslej evidentiranih slovenskih tekstov cerkvenoupravne narave, ki so nastali pred letom 1700, v drugem pa objavljeni dve neznani besedili iz sedemdesetih let 17. stoletja, doslej iz zgodnjega novega veka edini odkriti umestitvi novega župnika v slovenščini. Namen pregleda cerkvenoupravnih besedil je, na enem mestu prikazati vsa doslej znana tovrstna besedila do konca 17. stoletja in s tem postaviti obe v nadaljevanju predstavljeni besedili v zgodovinski kontekst.

2. Slovenska cerkvenoupravna besedila in drobci do konca 17. stoletja

V tem pregledu so zajeta besedila cerkvenoupravne narave tako v ožjem kakor v širšem pomenu besede. Poleg samostojnih dokumentov, ki so jih izdale cerkvene oblasti, so vanj vključeni zapisi izpod peresa cerkvenih oseb s poslovno, sodno in poluradno vsebino. Večina je nastala na tleh ljubljanske škofije, drugače pa je z njimi pokrit znaten del slovenskega ozemlja od Benečije na zahodu do Prekmurja na vzhodu, od Koroške na severu do Notranjske na jugu.

Tako kakor za starejša slovenska uradovalna besedila nasploh je tudi za cerkvenoupravna značilno, da so bila večinoma namenjena ustni rabi, vendar je med njimi kar nekaj izjem. Mednje lahko štejemo že najstarejše slovensko cerkvenoupravno besedilo, tako imenovani Černjejski rokopis iz Beneške Slovenije, ki je nastajal v letih od 1497 do najpozneje 1508 in ga v literaturi najdemo tudi pod drugimi imeni. To je pergamentni seznam darov, namenjenih Marijini bratovščini v Černjevi v obdobju 1459–1508, v katerem je ob manj številnih latinskih in italijanskih zapisih največ slovenskih, kar 52 (Mikhailov 2001, 68–71; 109–133).

Razen Černjejskega rokopisa, ki sega še v čas malo po letu 1500, ne poznamo iz 16. stoletja nobenega drugega slovenskega besedila cerkvenoupravne narave v ožjem smislu. Tudi leta 1564 natisnjeno Trubarjevo *Cerkovno ordningo*, cerkveni red »slo-

venske protestantske cerkve«, lahko prištevamo med cerkvenoupravna besedila le pogojno. Ne nazadnje je v pravnem pogledu pomenila neposredni upor proti zakoniti deželni in državni oblasti, zato je tudi izšla brez naslovnega lista, brez kakršnega koli predgovora in posvetila (Žnidaršič Golec 2009, 224 sl.; Ahačič 2014, 501 sl.).

V širšem smislu je iz 16. stoletja cerkvenoupravne narave še pismo iz leta 1598, namenjeno ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu. To je latinsko pismo Nikolaja Koprivca, župnika v Radečah, s slovensko naslovitvijo škofa in z nekaj slovenskimi stavki (Umek 1971, 7; 23–24).

Takšnih drobcev je v 17. stoletju najti več, za začetek latinsko pismo iz leta 1612, v katerem jezuit Albert Ocicki v slovenščini sporoča pilštanjskemu župniku Adamu Aparniku, da bo po pooblastilu škofa Hrena prišel v Pilštanj zaradi delitve popolnega odpustka (Rupel 1958, 122–123). Vsebinsko bogato in v celoti slovensko je nedatirano pismo Hrenovega generalnega vikarja Adama Sontnerja, nastalo leta 1620 ali 1621 in poslano škofu v Gradec. Sontner se je za slovenščino odločil zaradi zaupne narave sporočene vsebine (Umek 1971, 7–8; 26–27; Miklavčič 1967, 408).

Potem ko je Sontnerjevo pismo nekaj časa veljalo za najstarejše slovensko pismo, se je pokazalo, da ima prvenstvo pet ali šest let starejše pismo, ohranjeno v prepisu z nemškim prevodom. Iz zapora pri Gospe Sveti na Koroškem ga je leta 1615 odposlal duhovnik salzburške nadškofije Matija Perdon, župnik v Čajničah (Tultsch-nig), ki so ga obtožili nedovoljenega razmerja s svakinjo. Vsebina pisma je prošnja za pomoč, naslovljena na beljaškega arhidiakona Janeza Andreja Napokoja, arhidiakona v drugi škofiji, oglejskem patriarhatu. Čeprav je Perdonovo pisanje zelo osebno, ga zaradi narave zadeve lahko uvrstimo na cerkvenoupravno področje. Vzrok za izbiro slovenščine je tudi tukaj zaupnost sporočila (Ogris 1984, 311–320).

Prvo obsežno samostojno cerkvenoupravno besedilo v slovenščini pomeni sinodalni dekret ljubljanskega škofa Hrena s sinode v Gornjem Gradu leta 1604. Z njim je bil v ljubljanski škofiji razglašen dekret tridentinskega koncila (1545–1563) o sklepanju zakonske zveze. Hrenov dekret, namenjen duhovnikom in vernikom, je izšel v latinščini, v nemščini in v slovenščini, o načinu njegove objave pa slovensko besedilo nazorno pove, »da se taisti dekret skuzi fajmaštre ima pogostu na leci ali pridigi spočitati inu oznanit, k njemu tudi taku spisane trideseti dan sporedom na cerkvene dauri po farah perbiti«. (Steska 1912, 54–57; Kolar 1997, 462–464)

Iz časa škofovanja Tomaža Hrena je v slovenskem prevodu ohranjen tudi breve papeža Gregorja XV. o podelitvi odpustkov za véliki oltar škofijske cerkve v Gornjem Gradu, izdan leta 1621. Po A. Koblarju pisava izdaja škofa Hrena, ki naj bi bil obenem sam tudi prevajalec (Koblar 1886, 699–700; 1899, 162–163; Golia 1958, 134–135). Še neko drugo slovensko besedilo normativne narave poznamo iz Hrenovega poznega obdobja: molitveni red za 40-urno pobožnost presvetega Rešnjega telesa v Kranju, ki ga je škof izdal leta 1624 v zvezi s svetim letom. (Pokorn 1932, 5–6; Golec 2002, 67–71)

Iz obdobja treh Hrenovih naslednikov – Rinalda Scarlichija, Jožefa Rabatta in Žiga Krištofa Herbersteina – so znani trije slovenski pastirski listi, ki vsi obravnavajo bližnjo škofovsko vizitacijo. Jezikovno in pravopisno je najbolj popoln prvi, Scar-

lichijev, iz leta 1631 (Wiesthaler 1886, 96–106; Lavrič 1990, 37–41), medtem ko sta Rabattov (1665) in Herbersteinov (1684) v obeh pogledih občutno šibkejša (Vrhovnik 1923/24, 36–48). Iz dveh drugih škofij, iz tržaške in iz oglejskega patriarhata, izvira troje normativnih tekstov, ki vsi pripadajo isti zvrsti. Najstarejša so pravila bratovščine sv. Rešnjega telesa v Dolini pri Trstu, datirana leta 1635 (Rupel 1954, 178–180). Četrto stoletja pozneje (1661) so nastala pravila iste bratovščine pri cerkvi na Homcu, tedaj v župniji Mengeš, znana iz dobrih sto let mlajšega prepisa (Mrkun 1914, 96–98), in pravila bratovščine Marijinega darovanja v bližnji Komendi (1660), ki jih je sestavil tamkajšnji vikar in imajo edina znanega avtorja. (Steska 1919/20, 32–36)

V tretji četrtini 17. stoletja, iz katere izvira dvoje od treh bratovščinskih pravil, dobimo prek cerkvenoupravne slovenike prvič vpogled tudi v samostansko življenje, natančneje: v komaj ustanovljeni samostan ljubljanskih klaris. Okoli leta 1660 so nastali trije slovenski prevodi obrazca ekskomunikacije oseb, ki bi na novo sprejeto klariso odtegnile njenim zaobljubam. Datiran je samo en obrazec (1659), o drugih dveh pa je znano, da sta nastala pod peresom ljubljanskega generalnega vikarja Filipa Trpina (Rupel 1954, 187–189; Golia 1958, 136–137). Ljubljanski klariški samostan zadevajo še štiri sočasna slovenska besedila. Tri izvirajo iz leta 1663, to so nagovor ljubljanskega generalnega vikarja Janeza Mihaela Ferrija, Ferrijeva razglasitev volilnih rezultatov in njegov nagovor ob investituri nove predstojnice. Tri leta pozneje (1666) je Ferrijev naslednik Filip Trpin izdal slovenski prevod razglasa o izteku službe takratne opatinje. (Rupel 1954, 180–187; Golia 1958, 137–141)

Nekaj let mlajša je Trpinova poslanica župljanom Mošenj pri Radovljici v zvezi z njihovim župnikom Andrejem Novakom, ki je bil obtožen čarovništva, zaprt in nato oproščen. Ista poslanica iz leta 1670 umešča na novo službeno mesto duhovnega pomočnika, ki je bil Novaku dodeljen, da bi se pomirili nezaupljivi mošenjski župljani (Volc 1944, 55–61). Zasedba duhovniškega mesta je tudi vsebina pisma cerkniškega župnika Gregorja Cerviča (Črviča), poslanega leta 1688 župljanom Poljan pri Škofji Loki. Cervič je sprejel povabilo, da pride za poljanskega župnika, če se bo s tem strinjal škofjeloški glavar kot patron, vendar se to potem iz neznanega razloga ni zgodilo. Avtor pisma je bil v svojem času znamenit mož, med drugimi znan zdravilec in avtor svoje lastne oporoke v slovenščini (1685). (Rupel 1954, 189–193)

Iz druge polovice 17. stoletja se je v ljubljanskem kapiteljskem arhivu ohranilo več slovenskih zapisov, nastalih pri poslovanju škofijskega sodišča. To so sodne prisege in sodba, od katerih večina tako ali drugače zadeva spolnost: v dveh različicah prisega matere, katere mož je izpodbijal svoje očetovstvo (1665), prisega prešuštnika, s katero ta priznava, da je zaplodil otroka svoji snahi (1667), prisega nezakonske matere v tožbi za priznanje očetovstva (1674), dve prisegi žensk, toženih zaradi neizpolnitve obljube o sklenitvi zakonske zveze (1675), in prisega žene, ki je prosila za razvezo zakona zaradi moževe nezmožnosti izpolnjevanja zakonskih dolžnosti (1675) (Koruza 1972/73, 251–252). Iz leta 1675 imamo tudi slovenski izrek sodbe škofijskega sodišča, ki ni ugodilo prošnji neke druge žene za razvezo.

Omenjeno besedilo je sploh prvi znani in do srede 18. stoletja osamljeni zgled sodbe v slovenskem jeziku (1972/73, 254).

Nekaj mlajša sta prisežni obrazec za priče pred škofijskim sodiščem, ki je nastal v času škofovanja Žiga Krištofa Herbersteina (1683–1701) in je zapisan v knjigi formularjev škofijske pisarne (Golia 1958, 135), in prisega priče pred istim sodiščem (1693), s katero ta priča obljublja, da bo govorila resnico. Zadnji sodni primer je zanimiv iz dveh razlogov: ker je sodišče odločalo o ločitvi od postelje in mize grofovskega para Trilleck in ker je bila ena od priležnic prešuštniškega grofa pokristjana muslimanka (»Turkinja«). (Žvanut 1996, 343–350)

Razen enega ostajajo doslej še neobjavljeni slovenski uradovni zapisi v ljubljanskih škofijskih protokolih.¹ Iz obravnavanega časovnega razpona do konca 17. stoletja je v protokolih najti tri slovenske prisege, vse v zvezi z obljubo poroke (1680 in 1684) (NŠAL 11, Škofijski protokoli, fasc. 6, knj. 9/1, protokoli 1680 – II. del, pag. 142; fasc. 8, knj. 13, protokoli 1684–1685, pag. 15–16), in tri primere obrazca ekskomunikacije zaradi fizičnega obračuna vernika z duhovnikom (1694 in 1698) (NŠAL 11, fasc. 10, knj. 18, protokoli 1694–1695, pag. 166–167; prav tam, pag. 200; fasc. 11, št. 19, protokoli 1696–1697, pag. 58–59). Ekskomunikacijski obrazci bi kot doslej komaj znana zvrst starejših slovenskih besedil zaslužili posebno obravnavo.

Prav tako še čaka na objavo ter vsebinsko in pravopisno analizo zanimivo pismo, »Memoria« neznanega kaplana v Štanjelu na Krasu, ki ga poznamo samo iz omemb v literaturi (Umek 1971, 11; Umek 1982, 44). Avtor ga je okoli leta 1680 naslovil na vernike, v njem pa se pritožuje predvsem nad svojimi gmotnimi težavami. (PAK, KP 352, Zbirka slovenski spisi, t. e. 1, Štanjel)

Poleg samostojnih slovenskih besedil, povečini prevodov iz latinščine, je znanih tudi več drobcev, ki so v cerkvenoupravne tekste prišli skozi stranska vrata. Ob že omenjenih slovenskih stavkih v pismih so takšni dobesedni citati pričevanj v latinskih uradnih poročilih, med njimi nekateri izrazno prav sočni. Najzgodnejše najdemo v zapisniku o preiskavi škofovske komisije proti vikarju Gregorju Bedalu v Sv. Petru pod Svetimi gorami (danes Bistrica ob Sotli) iz leta 1623 (Rupel 1958, 123–127). Sledijo citati v dopisu že omenjenega Filipa Terpina iz leta 1651, ko je še kot župnik v Braslovčah poročal generalnemu vikarju ljubljanske škofije o incidentu, ki ga je zagrešil po imenu neznani vikar v Trbovljah. (Koruza 1972/73, 253–254).

Zanimivo je, da je slovenščina že v začetku 17. stoletja našla pot tudi v eno najstarejših krstnih matičnih knjig na Slovenskem, na področje, kjer je do jožefinske dobe povsem dominirala latinščina, nato nemščina, slovenščina pa se je začela uveljavljati šele v drugi polovici 19. stoletja (Umek in Kos 1972, LXX). V najzgodnejši krstni matici župnije Mengeš najdemo namreč leta 1602 osamljen slovenski vpis krsta (Zdešar 1937/39, 292)². V 17. stoletju, leta 1686, srečamo tudi vpis po-

¹ Za podatke o najdbah se iskreno zahvaljujem dr. Ani Lavrič.

² Mengeški duhovniki so drugače med letoma 1594 in 1662 vrsto latinskih vpisov krstov pospremili s slovenskimi rimami, ponavadi z verzi hudomušne narave (Zdešar 1937/39, 288 sl.).

roke v prekmurščini z opaznimi kajkavskimi elementi, in to v poročni matični knjigi župnije Turnišče. (NŠAM, Matične knjige, Turnišče, R 1677–1725 in P 1685–1726, pag. 142)

V širšem smislu lahko med cerkvenoupravna besedila štejemo tista, ki jih je resda izdala svetna oblast, a so neposredno zadevala cerkvene osebe in ustanove, zato so duhovniki poskrbeli za njihov slovenski prevod in javno oznanilo. Iz 17. stoletja poznamo dva prevedena cesarska ukaza. Prvega, ukaz o imenovanju ljubljanskega škofa Scarlichija za vodja reformacijske komisije na Kranjskem, je leta 1638 izdal cesar Ferdinand II., škof pa ga je dal prevesti in ga s svojim podpisom razposlal duhovnikom po deželi (Koblar 1908, 116–117). Drugi je cesarski ukaz o razrešitvi spora med ptujskim minoritskim samostanom in njegovimi upornimi podložniki, preveden leta 1675 na Ptuj in poslan v razglasitev majšperškemu župniku (Štrekelj 1904, 22–51).

Cerkvenoupravne sfere se navsezadnje dotikajo redki slovenski dokumenti poslovne narave. Takšna sta zastavno pismo vodiškega župnika Matija Medveda za denar, ki so mu ga posodili ključarji Marijine cerkve na Šmarni gori, in prošnja istega župnika ključarjem za vnovično posojilo, oba iz leta 1620 in ohranjena v prepisu (Golec 2000, 141–144). Nasprotno se je v izvorniku ohranila tako imenovana martjanska pogodba, s katero so ključarji cerkve v Martjancih v Prekmurju in njihov evangeličanski pastor leta 1643 dali v zakup cerkveni vinograd. (Škafar 1972, 39–49; Novak 1976, 39; 107–108)

Končno sodijo na področje cerkvene uprave v najširšem smislu tudi dokumenti cerkvenih ustanov kot zemljiških gospod in sodne oblasti nad podložniki. Takšna sta dva najstarejša slovenska prisežna obrazca za priče. Prvi je nastal leta 1570 pri komendi nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji (Slekovec 1908, 47), drugi pa v začetku 17. stoletja v cistercijanskem samostanu Vetrin na Koroškem (Sket 1885, 53–59). Iz sodne prakse patrimonialnih sodišč cerkvenih gospodstev poznamo daleč največ prisežnih besedil briksenskega gospodstva Bled (179 do leta 1785), šest jih je bilo zapisanih v 17. stoletju, med letoma 1648 in 1699 (Ribnikar 1976, 47–49). V tem kontekstu posebej izpostavimo prisege zvestobe briksenskih in freisinških podložnikov gospodstev Bled in Škofja Loka ob nastopu novega škofa, ki vse segajo v prvo polovico 17. stoletja. Prva freisinška prisega za loške podložnike je iz leta 1615 in je sestavljena iz dveh delov: iz nagovora podložnikov in iz njihove skupne prisege. Druga, nastala leta 1618 ali kmalu zatem, je koncipirana podobno (Kos 1941, 71–74), dvodelni pa sta tudi blejski briksenski prisegi iz let 1629 in 1642 (Kos 1941, 72–74; Ribnikar 1976, 91–93), iz leta 1642 pa poznamo še škofov razglas o imenovanju novega gosposočinskega upravitelja oziroma glavarja. (Ribnikar 1976, 92–93)

Nabor cerkvenoupravne slovenike do konca 17. stoletja je, gledano v celoti in zlasti če upoštevamo skromnost slovenskega pismenstva, dokaj pester, to pa se še posebej izrazi, ko ga primerjamo z naborom vseh znanih slovenskih uradovnih zapisov iz tega časa. Popolnega pregleda teh zapisov prav tako še nimamo. Ko ga dobimo, bo ena prvih nalog kritična umestitev cerkvenoupravne slovenike v starejše slovensko uradovno pismenstvo.

3. Umestitvi župnikov ljubljanske škofije na Štajerskem iz let 1677 in 1678

Doslej neznano zvrst med starejšimi cerkvenoupravnimi slovenskimi besedili pomenita dve umestitvi novega župnika oziroma župnijskega vikarja na Štajerskem. Nastali sta v ljubljanski škofijski pisarni v letih 1677 in 1678, ohranili pa sta se v prepisu v rokopisni knjigi raznih besedil uradovalne narave, ki se je uporabljala kot priročnik za sestavljanje podobnih besedil in jo hrani Škofijski arhiv Passau. (ABP, OA, B 41)³

Prepisani teksti v 258 strani obsegajočem foliantu brez naslova so delo različnih rok, iz mestoma sporočenih datumov pa je razvidno, da je glavnina besedilnih predlog nastala pred letom 1680. Vsebinska – mizni naslovi, prisežni obrazci, vzorčne predloge za umestitve duhovnikov, izpovedi prič in potrditve, licence, ustanovna pisma in drugo – zadeva povečini prostor Spodnje Avstrije, deloma sam Passau (npr. red za volitve prelatov) in deloma ljubljansko škofijo.⁴ Navedene okoliščine in zapisovanje imena dr. Franca Jožefa Garzarollija pričajo, da je bila knjiga njegova last, po vsem sodeč, Garzarollijev osebni priročnik, v katerem so se znašla besedila iz okolij, kjer je služboval. V Škofijski arhiv v Passau je knjiga očitno prišla iz zapuščine njenega lastnika, ki je bil med drugim passauski knezoškofijski vicekancler. (Mühlberger in Schuster 1993, 6)

Garzarolli je kot generalni vikar ljubljanske škofije tudi osebno umestil oba duhovnika, leta 1677 Matija Prešerna na Vrnskem in naslednje leto Volfganga Valvasorja v Sv. Vidu na Planini (ABP, OA, B 4, pag. 204; 212–214). Njegovo ime in naslov se v knjigi najmeta resda samo pri Valvasorjevi umestitvi, in to na koncu besedila v latinščini (ABP, OA, B 4, pag. 214). Da je bil Garzarolli tudi Prešernov umeščevalec, pa je razvidno iz ljubljanskih škofijskih protokolov. (NŠAL 11, Škofijski protokoli, fasc. 2, knj. 6, protokoli 1677 – I. del, pag. 286)

Slovenska uradovalna besedila v Garzarollijevi rokopisni knjigi sodijo v čas, ko je opravljal službo generalnega vikarja ljubljanske škofije, in so vsa nedatirana. Poleg obeh umestitev novega župnika (ABP, OA, B 4, pag. 204, 212–214) najdemo v knjigi še štiri tekste: prisežni obrazec za prisežnico, da ni obljubila stopiti v zakon (pag. 20), dva prisežna obrazca za priče, od katerih ima drugi daljši uvodni pouk o krivi prisegi (pag. 190; 228–229), in obrazec ekskomunikacije oseb, ki bi na novo sprejeto redovnico odtegnile njenim zaobljubam (pag. 238). Ista roka kakor besedila obeh umestitev je zapisala tudi prisežni obrazec za prisežnico in z veliko verjetnostjo krajšega od prisežnih obrazcev za priče, medtem ko sta daljši obrazec za priče in ekskomunikacijski obrazec delo dveh drugih zapisovalcev.⁵ Kdo je v knjigo prepisal obe besedili umestitve župnikov, ki ju je zapisala ista roka, ostaja za zdaj neznanka. Lahko je bil to sam Garzarolli ali pa kdo od njegovih pomočnikov.

³ Ti dve in še štiri druga slovenska besedila v isti knjigi je odkril nekdanji vodja arhiva dr. Herbert Wurster in nanje leta 2013 opozoril zgodovinarja dr. Jureta Volčjaka, ki mi je prijazno v uporabo odstopil skenirane strani.

⁴ Za izčrpne informacije o knjigi se iskreno zahvaljujem sedanjemu vodju arhiva g. Martinu Langu.

⁵ Za identifikacijo pisav se iskreno zahvaljujem grafologu Borutu S. Pogačniku.

Umestitvi obeh župnikov pripadata torej doslej neznanu vrstni zgodnjenovoveške cerkvenoupravne slovenike v slovenščini, vendar imata predhodnika v slabo desetletje starejši, že omenjeni poslanici župljanom župnije Mošnje pri Radovljici iz leta 1670, s katero ljubljansko škofijstvo med drugim postavlja duhovnega pomočnika tamkajšnjemu spornemu župniku. (Volc 1944, 61)

Preden se bomo posvetili besediloma umestitve obeh župnikov v letih 1677 in 1678, se ustavimo pri akterjih, pri umeščevalcu in obeh novoumeščenih duhovnikih.

Tako kakor ni veliko znanega o Garzarolljevi knjigi s slovenskimi besedili, vemo razmeroma malo o njenem lastniku, čeprav je na Slovenskem zasedal pomembno cerkveno funkcijo in bil pozneje celo rektor dunajske univerze. Franc Jožef Garzarolli s plemiškim predikatom pl. Garzarollshoff se je rodil 1. aprila 1632 v Trstu očetu Matiju Garzarollju in materi Lukreciji, ki je imela enak dekliški priimek. Izviral je iz rodbine senožeških Garzarolljev (Garzarolli 1951, 6; 18), to pa je eden od razlogov, da so ga na dunajski univerzi šteli za Kranjca (Wappler 1884, 396). Kakor kaže, na svet ni prišel že kot plemič, saj je bil njegov oče, cesarski vojni komisar Matija Garzarolli, povzdignjen v plemiški stan s predikatom »von Garzarollhof« šele leta 1647 (Frank 1970, 71). Franca Jožefa srečamo naslednje leto, leta 1648, ob vpisu na dunajsko univerzo (Gall in Paulhart 1974, 210), ni pa znano, kje je pridobil naslov doktorja teologije ter kdaj in kje mašniško posvečenje. V letih 1671–1676 je imel mesto passauskega viceoficiala in bil hkrati župnik v kraju Laa v Spodnji Avstriji (Wiedemann 1886, 550), nato pa se je približno eno desetletje mudil na Kranjskem, kjer je od leta 1676 do leta 1686 opravljal službo župnika v Kranju (Lavtžar 1898, 20) in hkrati v letih 1675–1683 funkcijo generalnega vikarja ljubljanske škofije (Gatz 1990, 502). Slovensko ozemlje je zapustil najpozneje leta 1686, ko je prenehal biti kranjski župnik, postal za eno leto dekan dunajske teološke fakultete in je prvi izpričan tudi kot rektor tamkajšnje cerkve Maria am Gestade (Wappler 1884, 480). Vrhunec njegove kariere je pomenil položaj rektorja dunajske univerze v študijskem letu 1690–1691, ko je bil po navedbah univerzitetne matrike hkrati tudi opat pri sv. Juriju v Csanadu na Ogrskem, vicekancler v Passauu, dekan v Stockerauu in rektor dunajske Marijine cerkve (Mühlberger in Schuster 1993, 6; 10). Umrl je julija 1699 kot dekan in župnik v spodnjeavstrijskem Stockerauu, star 67 let (Wiedemann 1886, 550)⁶. Vse do smrti je vsaj simbolično ostajal povezan s Kranjsko kot beneficiat sv. Mihaela na Vačah (Smole 1994, 328–329).

Novoumeščena župnika pritegneta pozornost s svojima zvenečima priimkoma, ki v njunem času resda še zdaleč nista imela tolikšne teže kakor pozneje in dandanašnji. Prvi se je namreč pisal Prešeren, drugi pa Valvasor. Medtem ko Prešeren ni bil v bližnjem sorodstvu z veliko mlajšim pesnikom, je bil Valvasor brat polihistorja Janeza Vajkarda.

O Matiju Prešernu je znano, da se je po danes izgubljeni krstni matici župnije Kranj rodil 22. februarja 1637 staršema Matiju in Heleni. Izpričan je kot gojenec duhovniškega kolegija ljubljanske škofije v Gornjem Gradu, leta 1658 je dosegel

⁶ Po mrliški matični knjigi župnije Stockerau v Spodnji Avstriji je bil pokopan 21. julija 1699 (Röm.-Kath. Pfarramt Stockerau, Sterbebuch 1687–1709, fol. 57).

bakalavreat iz filozofije in bil 2. aprila 1661 (v Ljubljani) posvečen v duhovnika (NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 377, Kranj, (št. 10), Duhovniki, rojeni v Kranju). Od leta 1662 do leta 1665 je služboval kot kaplan v Braslovčah, nato neznan kje do leta 1668, ko je postal župnijski vikar v Trbovljah in ostal tam do nastopa službe vranskega župnika leta 1677, to je bil do leta 1680. Dve leti pozneje je prevzel mesto župnika in komisarja v Braslovčah (Orožen 1881, 405; 1880, 46; 112), kjer je služboval do smrti 9. oktobra 1691, ko mu je bilo 54 let. (Duhovniška bratovščina sv. Mihaela 1893, 383)

Zanimivo je, da je skoraj hkrati s Prešernom zapustil ta svet tudi drugi umeščeni župnik Wolfgang Valvasor, krščen 30. septembra 1646 v Ljubljani kot Wolfgang Jernej, sin Jerneja pl. Valvasorja in Ane Marije, rojene pl. Rauber (Golec 2015, 480). Šolal se je na latinski šoli v Rušah, na ljubljanski jezuitski gimnaziji in na univerzi v Gradcu, kjer je leta 1666 pri 20 letih promoviral, ni pa znano, kdaj in kje je prejel kleriška posvečenja, vključno z mašniškim. Kot duhovnika ga prvič srečamo šele leta 1675, ko je v Marijini kapeli na domačem gradu Medija pod Trojanami upravljal beneficij, ki ga je ustanovil njegov oče Jernej. Od leta 1678 do leta 1680 je bil župnik v Sv. Vidu na Planini, nato dve leti vikar v Mozirju, zadnjih devet let, od leta 1682 do leta 1691, pa župnik in komisar v Žalcu. Wolfgang Jernej Valvasor je umrl v zadnjih mesecih leta 1691 kot žalski župnik, star komaj 45 let. (Golec 2015, 200–201)

Od besedil umestitve župnika je prvo približno leto dni starejše od drugega. Medtem ko iz škofijskih protokolov poznamo natančni datum umestitve vranskega župnika Matija Prešerna, 13. maj 1677 (NŠAL 11, Škofijski protokoli, fasc. 2, knj. 6, protokoli 1677 – I. del, pag. 286–287), tega podatka nimamo za umestitev župnika Wolfganga Valvasorja v Sv. Vidu na Planini, v dekretu o njegovem imenovanju izrecno označenega kot duhovnika ljubljanske škofije. Dekret je škof Jožef grof Rabatta izstavil 16. marca 1678. (NŠAL 11, Škofijski protokoli, fasc. 3, knj. 8, protokoli 1678 – I. del, pag. 212).

Umestitveni besedili se po obliki precej razlikujeta. Prešernova umestitev ima latinski naslov »Inftallatio Sclavonica ad Parochiam«, njena vsebina pa je nagovor duhovnika in župljanov, v katerem Garzarolli kot škofov odposlanec kratko povzame prisego, ki jo bo dal novi župnik pred samim dejanjem umestitve. Prešeren se je moral zavezati, da bo zvesto opravljal duhovniško službo, izkazoval pokorščino škofu, redno plačeval davek (»štibra«), vzdrževal župnijske stavbe in zemljišča (»farovške cimpra jenu grunte«) in ščitil pravice župnije (ABP, OA, B 41, pag. 204).

Besedilo umestitve Matija Prešerna
[pag. 204]

Inftallatio Sclavonica ad Parochiam

*Dokler ta zestiti huale vredni gospud Ignatius Lauriz ie to faro sue-
tiga Michäela na Vranskim gori dau, potreba ie, de se supet ti fari an
drugi uredni paftir ali faimoifter perprai. Sa tega uolle ie ta usoku*

uredni, gnadliuÿ firft ienu gospud, gospud Joseph, skoff Lublanki [sic!] koker en skerbni Duhouni otshe, inu paftr, letemu uprize staozimu, zesti urednimu Gospudu Mathiasu Preshernu, to vranska faro isrozou, ienu zes dau, tudi ie ta gnadliui gospud, ienu firft moi, mene lejsem poslau, ienu sapouedau, de ieft tega gospuda Matthiasa, ga imam leti fari na prei poftauit, tudi niega sa eniga faimoftra poterditi. Preden pak iest ta gnadliua uola moÿga usoku uredniga ienu gnadlougua Firsta doperneshem, inu dopolnam po treba ie de leta gospud Matthias po stari nauadi, soia persega ienu obluba stori, de otshe, suoÿe ouzhitzhe suestu, flisikh paftri, suetimi Sacramenti oskerbeti, firstaui gnadi vsho pokorshino skasatti, Stibra vsaku letu flisikh plazati, farauske zimpre ienu grundte stanouidnu dersatti, ienu ushe prauize lete Duhoune hishe uaruati.

Besedilo umestitve Volfganga Valvasorja za župnijskega vikarja v Sv. Vidu na Planini je več kakor enkrat daljše. Garzarollijev uvodni nagovor župljanov preide v vprašanja novemu župniku, na katera novi župnik odgovarja z »Obljubim«, nato umeščevalec sklene nagovor. Umeščeni duhovnik je potem pred ljudstvom in Bogom izpovedal vero, preden ga je generalni vikar tudi uradno umestil. (ABP, OA, B 41, pag. 212–214)

Besedilo umestitve Volfganga Jerneja pl. Valvasorja
[pag. 212]

Lubi moÿ Farmani

Dekler ta perui uafh duhouni otzhe, inu faimaster ie skussi nasiga gnadliuiga Firsta, skoffa Lublanskiga, na ena druga fara preftaulen, potreba ie, de se supet leta fara oskerbi, se enim drugim vrednim Duhounam otzhetam, sa tega uola ta usoku zastiti, gnadliui first, gospud, gospud Joseph, skoff Lublanski, fo fsi isuolili, letega uprizhe stoiezhiga slahnu roÿeniga gospuda Wolffganga Valuasoria, inu fo eh lete fare naprei poftauili, tudi teÿsta iem zhefs dali, de bodeio oni uafs sboshio befsedo, inu islepim exemplem suoiga lebna, vzhili andohtliuu fhiueti, tudi s. suetim sacramenti flisig uafs oskerbeli. // Preden pak bodem ieft leto faro, inu quant kleti fari na mesti moÿga gnadliuiga Firsta niem zhefs dau, potreba de jem ÿest poprei saguishan, de hozheÿo ufe letu dopernesti, kar ie vsaketeri suest, inu flisig paftr dolshan sturiti, inu dershati, fatega uola iest gospuda vprafham vprihzo leteh poftenih farmanau, ali oblubio, do ozheÿo

[pag. 213]

*flifsig usa boshia shlusba lete fare suetiga Vida op-
rauit, sdraue, inu bolne s. suetimi sacramenti oskerbeti*

Resp:[ondet] oblubim

*Oblubio, de hozheio sboshio befsedo sposhtenim lebnam
farmone kandohtliuimu lebnu vuzhiti, inu pelati?*

R.[espondet] oblubim

*Oblubio, de hozheio gnadliuimu najhimu Firstu, inu skoffi
Lublanskimu uselej pokorni biti?*

R[espondet] oblubim

*Oblubio de hozheio use letù, kar od lete fare vsaku letu
nich firftaue gnade Camri, se ýma dati, usaku letu flifsigk
plazhati?*

R[espondet] oblubim

*Oblubio, de ozheýo obene pravize, katere ie leta fara ad
ftariga iemela, saprauiti, semezh týste, katere so ke sa-
praulene, po suoý mogozhnasti nasai fadobiti*

R[espondet] oblubim

[pag. 214]

*Oblubio, de hozheýo leto duhouno hisho, inu pohishtuu
per dobri strehi, inu lepimu ziru, kokar se spo-
dobi dershati.*

R[espondet] oblubim

His promijsis

*De pak use letu, kai ie sedaj meni na mefti firftaue
gnade oblublenu, sdianýam bode dershanu, hozhem
de to ponauadna perfsega stre, de kar ie meni ob-
lublenu, tudi gospodi Bogu bode oblublenu.*

*Nunc faciat profefsionem fidei Je ad haec coram
populo Deo obligando.*

*Facta vero profefsione fidei proceditur ad installationem
sequenti modo*

*Ego itaque Franciscus Josephus Garzaroll à Garzarollhoffen
Sanctissimae Theologiae doctor, Celsijsimi, ad Reverendissimi Domini
Domini Josephi*

*Episcopi Labacensis, S: R: J: Principis, Comitum de Rabatta
per Dioecesim Labacensem officialis, et in spiritualibus*

Vicarius Generalis.

Na tem mestu želim opozoriti samo na nekatera opažanja o pravopisni in o jezikovni podobi besedil, o katerih bodo lahko več povedali jezikoslovci. Besedili je potrjeno prepisala ista roka, vendar ni rečeno, da imata istega avtorja tudi njuni predlogi. Oba teksta resda kažeta pretežno dolenske poteze, ki se izrazijo zlasti v naglašnem in nenaglašnem glasu [u], denimo v besedah: *dobru, zupet, vsoku, žlahtnu, gospud*. Pri obeh srečamo v tožilniku uporabo imenovalnika za ženski spol, vendar ne dosledno, pri vranski umestitvi na primer: *ta gnadliva vola, soja persega jenu obluba*, štibra in v nepopolni obliki *ta vranska faro*, pri šentviški pa: *na ena druga fara, teista, vsa božja služba*. V besedilu umestitve župnika Valvasorja je ob dajalniški končnici -u navzoča tudi končnica -i: *firštu inu škofi, na mesti*. Nekatere razlike med tekstoma najdemo še pri pisanju istih besed, na primer: *dokler* (Vransko) – *dekler* (Sv. Vid), *fajmošter/fajmojšter* (Vransko) – *fajmašter* (Sv. Vid), vendar je neenotnost zaznati tudi v istem besedilu: *fajmošter/fajmojšter* (Vransko), *farmani/farmoni* (Sv. Vid). V teh in drugih primerih lahko navsezadnje govorimo o prepisovalski redakciji oziroma preprosto o pomoti.

Pravopis je pri obeh besedilih zelo nedosleden, a to niti najmanj ne preseneča v času, ko slovenskih knjig skoraj ni bilo. Nedoslednost se še posebej izrazi pri zapisovanju sičnikov in šumevcev. Sičnik [s] se, denimo, najde v štirih oblikah, kot *s*, *ʃ*, *ʃs* in *sh*, [z] pa kot *s* in *ss*. Najbolj enotno je zapisovan [c] kot *z*; izjemi sta *t* v latinskem lastnem imenu (*Ignatius*) in *tzh* (*ozhitzhe*), obe v vranski umestitvi. Bohoričično dvočrkje *sh* je največkrat rabljeno za šumevca [š] in [ž], pri zapisovanju katerih srečamo redke izjeme: za [ž] črko *s* (*slahnu*), za [š] črki *ʃ* (*naʃiga, Faimoiʃter*) in *s* (*skoff*) in enkrat samkrat bohoričični *ʃh* za [š] (*uaʃh*). Najopaznejše razlike med besediloma so v zapisovanju šumevca [č]. Pri vranski umestitvi je največkrat zapisan kot *z*, a tudi kot *tsh* in samo enkrat z bohoričičnim dvočrkjem *zh* (*ouzhitzhe*), medtem ko je v besedilu umestitve župnika Valvasorja skoraj dosledno rabljen *zh* in se [č] najde le enkrat kot *z* in dvakrat kot *tzh*. Prav zelo različno zapisovanje glasu [č] povečuje verjetnost, da umestitvenih besedil ni sestavil isti avtor.

4. Sklep

Umestitvi župnikov iz let 1677 in 1678 nista le najstarejši, ampak doslej tudi edini znani tovrstni besedili v slovenskem jeziku iz zgodnjega novega veka. Pričata resda o splošni praksi – umestitev duhovnika je v župnijah s slovenskim prebivalstvom vedno vsaj deloma potekala v slovenščini –, vendar se takšni za enkratno uporabo nastali zapisi iz razumljivih razlogov niso ohranili. Obravnavana teksta, sestavljena v ljubljanski škofijski pisarni, sta se v prepisu znašla v knjigi generalnega vikarja Franca Jožefa Garzarollija kot vzorčna primera za poznejše umestitve. Iz istega razloga so v knjigi dobila mesto štiri druga slovenska besedila, namenjena priseganju ob različnih priložnostih. Po zaslugi duhovnikov ali njihovih laičkih pomočnikov, ki so besedila prepisali, je zgodnjenovoveška cerkvena slovenika bogatejša za skupaj šest uradovnih besedil in za doslej v slovenščini nedokumentirano besedilno zvrst.

Kratice

- ABP, OA** – Archiv des Bistums Passau, Ordinariatsarchiv.
NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana.
NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor.
PAK KP – Pokrajinski arhiv Koper.

Reference

Arhivski viri

ABP, OA, B 41.

NŠAL 11, Škofijski protokoli, fasc. 2, 3, 6, 8, 10, 11.

NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 377.

NŠAM, Matične knjige, Turnišče, R 1677–1725 in P 1685–1726.

PAK KP 352, Zbirka slovenski spisi, t. e. 1.

Röm.-Kath. Pfarramt Stockerau, 1687–1709, fol. 57. <http://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/stockerau/01%252C2%252C3-05/?pg=866>.

Druge reference

Ahačič, Kozma. 2014. Veliki slovenski cerkveni red. V: Primož Trubar. *Cerkveni red (1564): Znanstvenokritična izdaja dela Cerkovna ordninga z notrajjezikovnim prevodom v sodobni slovenski knjižni jezik*, 501–533. Ur. Kozma Ahačič. Ljubljana: ZRC SAZU in Združenje Trubarjev forum.

Duhovniška bratovščina sv. Mihaela. 1893. *Zgodovinski zbornik: Priloga »Laibacher Dioecesanblatt-u«* 6, št. 24:377–384.

Frank, Karl Friedrich von. 1970. *Standeserhebung und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. Zv. 2. F–J. Schloss Senftenegg: Samozaložba.

Gall, Franz, in Hermine Paulhart, ur. 1974. *Die Matrikel der Universität Wien. Zv 4, 1579/II–1658/59*. Dunaj: Herman Böhlau Nachf. Verlag.

Garzarolli, Emilio de. 1951. *Memorie*. Trst: s.n.

Gatz, Erwin. 1990. *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches, 1648 bis 1803*. Berlin: Duncker & Humblot.

Golec, Boris. 2000. Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja. *Arhivi* 23, št. 2:141–154.

---. 2002. Starejša arhivska slovenica mesta Kranja. *Arhivi* 25, št. 1:67–76.

---. 2015. *Valvasorji. Med vzponom, slavo in zatonom*. Thesaurus memoriae: Dissertationes 11. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Golia, Modest. 1958. *Slovenica I. Slavistična revija* 11:130–141.

K.[oblar], A.[nton]. 1886. Slovenski drobci iz l. 1621. *Ljubljanski zvon* 6, št. 11:699–700.

Koblar, A.[nton]. 1899. *Slovenica. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 9, št. 5:145–163.

---. 1908 Ukaz cesarja Ferdinanda iz l. 1638 v slovenskem jeziku. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 13, št. 3:116–117.

Kolar, Bogdan. 1997. Sinode škofa Hrena. V: Metod Benedik, ur. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 19, 441–478. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti.

Koruza, Jože. 1972–73. O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* 13, št. 7–8:244–254.

Kos, Milko. 1941. Slovenske prisege loških in blejskih kmetov iz prve polovice 17. stoletja. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 12, št. 1–2:71–74.

Košir, Matevž. 1992. Prisege v slovenščini. *Arhivi* 15, št. 1–2:6–11.

Lavtižar, Josip. 1898. *Zgodovina župnij v dekaniji Kranj*. Zv. 1. Kranj. Ljubljana: samozaložba.

Lavrič, Ana. 1990. *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1642*. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 12. Ljubljana: Teološka fakulteta v Ljubljani, Inštitut za zgodovino Cerkve.

Miklavčič, Maks. 1967. Sontner Adam. V: *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 10, 407–409. Ljubljana: SAZU.

Mrkun, Anton. 1914. Bratovščina sv. R. T. na Homcu iz l. 1661. *Carniola* NV 5:96–98.

Mühlberger, Karl, in Walter Schuster, ur. 1993. *Die Matrikel der Universität Wien. Zv. 6, 1689/90–1714/15*. Dunaj; Köln; Weimar: Böhlau.

Novak, Vilko. 1976. *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Ogris, Alfred. 1984. Matthias Perdon – ein Lebensbild aus der Zeit der Gegenreformation, zugleich ein Beitrag zu zwei Kärntner Ortsnamen. *Carinthia* 174:303–347.

- Orožen, Ignaz.** 1880. *Das Dekanat Fraßlau etc.: Das Bisthum und die Diözese Lavant.* Del 4. Cilli: Johann Rakusch.
- . 1881. *Das Dekanat Tüffer etc.: Das Bisthum und die Diözese Lavant.* Del 5. Graz: Samoza-ložba.
- . 1887. *Das Dekanat Drachenburg etc.: Das Bisthum und die Diözese Lavant.* Del 6. Marburg: Samozaložba.
- Pokorn, Fran.** 1932. Štiridest-urna pobožnost presv. R. T. v Kranju. *Kranjski zvon* 2:5–6.
- Ribnikar, Peter.** 1976. *Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled.* Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Rupel, Mirko.** 1954. Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 5–7:178–194.
- . 1958. Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 11, št. 1–2:122–129.
- Sket, J.[akob].** 1885. Koroško-slovenska prisega od l. 1601. *Kres* 5, št. 1:53–59.
- Slekovec, M.[atej].** 1908. Doneski k zgodovini cerkvā in farā na Kranjskem. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 8, št. 2:41–47.
- Smole, Majda.** 1994. *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. – 1747. 4. del: Cerkvene zadeve Lit. G.* Publikacije Arhiva SR Slovenije: Inventarji; Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. Zv. 4. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- Steska, Viktor.** 1912. Tomaž Hren in gornjegrajska sinoda l. 1604. *Čas* 6, št. 1:49–57.
- . 1919–20. Slovenska pravila bratovščine Marijinega darovanja v Komendi na Kranjskem iz l. 1660. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 1, št. 1–4:32–36.
- Škafar, Ivan.** 1972. Jožef Bagāri, Anton Trstenjak in martjanska pogodba iz leta 1643. *Kronika* 20, št. 1:39–49.
- Štrekelj, K.[arel].** 1904. Slovensko cesarsko odločilo iz l. 1675. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1:22–51.
- Umek, Ema, et al., ur.** 1982. *Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku.* Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi. Zvezek 5. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- Umek, Ema, ur.** 1971. *Slovensčina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije.* Ljubljana, 8. do 17. februarja 1971. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- Umek, Ema, in Janez Kos, ur.** 1972. *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I.* Skupnost arhivov Slovenije: Vodniki. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije.
- Volc, Jos.[ip].** 1944. Mošenjski župnik Andrej Novak obdolžen čarovništva. V: *Slovenčev koledar 1944*, 55–61. Ljubljana: Konzorcij Slovenca, Slovenskega doma in Domoljuba.
- Vrhovnik, I.[van].** 1923–24. Dva slovenska pastirska lista iz 17. stoletja. *Čas* 18:36–48.
- Wappler, Anton.** 1884. *Geschichte der Theologischen Facultät der K. K. Universität zu Wien: Festschrift zur Jubelfeier ihres fünfthundertjährigen Bestehens.* Dunaj: Wilhelm Braumüller.
- Wiedemann, Theodor.** 1886. *Geschichte der Reformation und Gegenreformation im Lande unter der Enns.* Praga: F. Tempsky.
- Wiesthaller, Fr.[anc].** 1883. Prvi pastirski list slovenski. V: *Letopis Matice slovenske za leto 1882 in 1883*, 96–106. Ljubljana: Matica slovenska.
- Zdešar, Anton.** 1937–39. Nekaj drobcev stare slovenske besede iz mengeških krstnih knjig. *Etnolog* 10–11:288–300.
- Žnidaršič Golec, Lilijana.** 2009. Trubarjeva *Cerkovna ordnina* med zelenim in živetim. V: Sašo Jerše, ur. *Vera in hotenja: Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, 224–242. Ljubljana: Slovenska matica.
- Žvanut, Maja.** 1996. Ločitev zakona pred tristo leti. *Zgodovinski časopis* 50, št. 3:343–356.